

ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В ДИТИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

к. п. н. Фера С. В.

Україна, Чернігів, Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка

Abstract. *The article is devoted to the economical socialization of children. The main attention is paid to the empirical research results of social and psychological peculiarities displays of economical socialization at the senior preschool age. The theoretical analysis of this research problem by native and foreign scientists is represented.*

The economic socialization of children at the senior preschool age is characterized by the mastery of basic economic concepts and categories, the formation of economic and psychological personality traits and skills of role behavior. In the process of experimental research the state of economic socialization and its peculiarities at senior preschool age are clarified. It is proved that present differentiation of children's social state which is based on the difference of personality's living conditions and gender identity is reflected in various reveals of economic socialization at senior preschool age. It notes that the majority of economic concepts is explained, without extracting the essential features. The trustworthy connection between the level of economic socialization at senior preschool age and such factors as availability and amount of pocket money for a preschool child; constitution of a family; age, education and profession of parents is shown.

The research materials may be used in practical activity of preschool establishments.

Keywords: *economic socialization, senior preschool children, cognitive, affective, behavioral components of economic socialization.*

Особливості швидких соціально-економічних змін останніх років зумовлюють підвищення інтересу суспільства до проблеми економічної соціалізації особистості. Особливого значення вона набуває на етапі дитинства. Дошкільний вік виступає початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Саме в цей період найбільш активно взаємозбагачуються взаємовідносини особистості з іншими людьми, відбувається засвоєння елементарних економічних понять, формування перших навичок рольової поведінки, що імітують економічні відносини. Все це багато в чому визначає характер і форму не лише адаптування дитини до економічної сфери суспільства, але й становлення її як суб'єкта економічної діяльності.

Проблему економічної соціалізації у дитячому віці досліджували Г.М. Авер'янова, В. Барріс, А. Берті, А. Бомбі, А.Б. Бояринцева, О.В. Голубева, Н.Г. Грама, Т.В. Гусєва, К. Данзінгер, К. Девіс, О.С. Дейнека, Т.В. Дробішева, А.Л. Журавльов, О.В. Козлова, Д. Лассаре, Г. Маршалл, Л. Магрудер, А.В. Сазонова, Р. Саттон, Р. Сіглер, Б. Стейсі, М. Стельмашук, А. Стросс, Р. Тейлор, Д. Томсон, П. Уєблі, А. Фенем, Г.Б. Фенько, К.С. Черьомухіна, К. Шуслер, О.Б. Щедрина.

У широкому розумінні економічну соціалізацію можна розглядати як процес становлення економічного мислення, у тому числі процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування навичок економічної поведінки і реалізація їх у реальній дійсності. Метою економічної соціалізації є вироблення адекватних і гармонійних уявлень з економічної сфери життєдіяльності, знання основних економічних категорій, розвиток елементарних навичок економічної поведінки. Варто зазначити, що мета й завдання економічної соціалізації багато в чому збігаються з метою й завданнями економічного виховання, оскільки останнє є цілеспрямованою формою економічної соціалізації і здійснюється з використанням тих самих засобів і методів впливу [1].

Економічна соціалізація розглядається нами в рамках загальної теорії соціалізації як один з її видів і визначається як формування економіко-психологічних характеристик особистості через засвоєння нею економічних цінностей суспільства в ході здійснення економічної життєдіяльності. Визначено, що економічна соціалізація на етапі дитинства є процесом засвоєння елементарних економічних понять, формування базових економіко-психологічних якостей особистості та набуття навичок рольової поведінки, що імітує економічні відносини. Вона розглядається з точки зору трьохкомпонентної структури

соціалізації. Виділяються когнітивний, афективний та поведінковий компоненти. Наголошується, що особливості когнітивної складової економічної соціалізації в дошкільному віці характеризуються залежністю поінформованості дітей від складності того або іншого економічного поняття, обмеженою можливістю безпосереднього ознайомлення з його проявами в реальності. Особливості поведінкової складової економічної соціалізації в дитинстві залежать від того, які умови створюють дорослі для формування споживчих та трудових умінь. Особливості афективної складової – від виховання позитивного ставлення до праці та економіки, від того, яким є сприйняття економічної дійсності дитиною.

Аналіз змістових показників структурних компонентів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку виявив такі їх особливості:

1. Особливості *когнітивного компоненту* характеризувалися за такими показниками, як розуміння основних економічних понять та наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя. Констатовано, що 65,3 % респондентів мають достатній рівень сформованості даного компоненту, у 33,7 % спостерігається низький рівень, і лише 1 % – має рівень вище достатнього. Діагностовано, що переважна більшість дітей старшого дошкільного віку пояснює основні економічні поняття та явища на прикладах без виділення змістових чи функціональних особливостей, проте не завжди правильно їх вживає під час економічних ігор. Розуміння того чи іншого економічного поняття та явища залежить від складності та можливості безпосереднього ознайомлення з його проявами в реальності. Згідно отриманих даних, найбільш зрозумілими поняттями для дітей старшого дошкільного віку є поняття "багаті", "бідняки", а найменш зрозумілими: "бізнесмен", "ціна", "валюта". Зокрема, більшості дітей старшого дошкільного віку доступні і зрозумілі відмінності в категорії "бідний-багатий" (59,4 % та 66,4 % відповідно), проте деякі респонденти поняття "бідний" ототожнювали з моральними категоріями: нещасний, ображений і ін., а поняття "багатий" – з поняттям "щасливий". Це пояснюється, на нашу думку, тим, що старший дошкільний вік є періодом становлення моральних принципів і норм, саме тому дані поняття розуміються, як моральні якості казкових персонажів.

Більшість дітей старшого дошкільного віку розуміють зміст поняття "зарплата" (80,2 %) та поняття "банк" (69,3 %), хоча деякі діти банк ототожнюють з банкоматом. Дане явище можна пояснити, на нашу думку, частим вживанням в лексиконі батьків слова "банкомат", однокореневою спорідненістю слів "банк" та "банкомат", а також відсутністю у даних дітей безпосереднього досвіду відвідування банку.

Разом з тим виявилось, що більшість дітей старшого дошкільного віку не правильно або взагалі не розуміють значення таких економічних понять, як "валюта", "бізнесмен" (підприємець) та "ціна". Дуже часто поняття "бізнесмен" асоціювалося з хоробрими, відважними казковими героями, наприклад, Суперменом, Бетменом. Нерозуміння поняття "ціна" можна пояснити відсутністю безпосереднього досвіду самостійного здійснення покупок.

Аналізуючи дані дослідження показника "наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя", можна зробити висновок, що 57,4 % респондентів має достатній або вище достатнього рівень сформованості елементарних уявлень з економічної сфери життя, проте майже половина (40,6 %) респондентів у віці старшого дошкільного віку мають низький рівень сформованості елементарних уявлень з економічної сфери життя, що може бути викликано відсутністю у даних дітей власного досвіду діяльності в різноманітних економічних ситуаціях.

Згідно результатів дослідження, більшість дітей (63,4 %) вільно розуміються на процесі обміну предметами, на нашу думку, це пояснюється тим, що даний процес є одним з перших економічних досвідів, який з'являється ще у ранньому дитинстві. Майже всі діти старшого дошкільного віку (97 %) розуміють функціональне призначення магазину та 66,4 % усвідомлюють різницю між ринком і магазином, проте лише 15,9 % можуть поетапно розкрити дії продавця щодо продажу товару. 84,2 % дітей називають лише кінцеві дії продавця: дати товар – взяти гроші від покупця. На нашу думку, це може бути викликано приділенням недостатньої уваги з боку вихователів дошкільних навчальних закладів в організації сюжетно-рольових ігор "Магазин", "Супермаркет", адже у більшості ігрових куточках відсутнє спеціальне обладнання для даних ігор, наприклад, ваги і ін. Також дане явище можна пояснити наявністю в супермаркетах попередньо розфасованого товару.

Переважна більшість дітей старшого дошкільного віку (83,2 %) не розуміє категорії вартості та типів товарів за вартістю (дорогий, дешевий), проте 64,4 % можуть пояснити, чому один товар коштує дорожче іншого.

60,4 % респондентів називають основні функції банку (збереження і примноження грошей, здійснення різних платіжних операцій, і ін.), проте лише 37,6 % можуть дати адекватне

пояснення, звідки в банку беруться гроші (з магазинів привозять, люди кладуть, здійснюють платежі і ін.). Серед 62,4 % дітей старшого дошкільного віку переважають пояснення типу: "У банку є машинка, яка друкує гроші".

52,5 % респондентів не розуміють функціонального призначення реклами. Так, на питання "Навіщо потрібна реклама?" найчастіше зустрічаються відповіді: "щоб відпочити між фільмами", "щоб подивитись, що іде на іншому каналі", "щоб актори у фільмі відпочили" та ін.

В умовах сучасної економічної кризи все частіше і гостріше постає проблема заощаджень і економії грошей. Дана проблема активно обговорюється в сім'ях, про що свідчать дані дослідження. Адже 76,3 % дітей старшого дошкільного віку знають, чому потрібно економити гроші. Проте лише 6,9 % респондентів відзначають, що якщо економити воду, світло і інші ресурси – заощаджуються гроші, а значить сім'я і країна стає багатшою;

2. Особливості *афективного компоненту* економічної соціалізації характеризувалися наявністю оцінних суджень про економічне благополуччя сім'ї і країни та місця грошей в ціннісно-потребовій системі дитини старшого дошкільного віку. Констатовано, що у 95% дітей старшого дошкільного віку наявна власна оцінка економічного благополуччя своєї сім'ї та країни (з них лише 47,5 % аргументують її з використанням економічних понять). Виявлено, що у дітей старшого дошкільного віку переважає позитивна думка про економічне благополуччя своєї сім'ї та країни, проте мають місце емоційно-негативні судження про економічне сьогодення.

У ієрархії потреб дошкільника гроші займають доволі високу позицію. Згідно отриманих даних 69,3 % дітей старшого дошкільного віку обирають гроші як засіб задоволення власних потреб, 31,7 % з них вважають, що без грошей неможливо прожити і ставлять їх на 1 місце у власній ієрархії потреб. Це може свідчити про певний рівень орієнтування дітей старшого дошкільного віку у економічному просторі;

3. Особливості *поведінкового компоненту* характеризувалися за наступними показниками: реалізація різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини (комунікативно-економічна активність, економічна ініціативність, раціональна ощадливість, економічна зорієнтованість), наявність інтересу до економічної сфери життя. Констатовано факт наявності інтересу до економічної сфери життя у дітей старшого дошкільного віку. Визначено, що більшість респондентів (84,1 %) демонструють достатній або більш ніж достатній рівень адекватної реалізації різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини у різноманітних економічних ситуаціях. Найвищі показники зафіксовано за фактором, умовно інтерпретованим як «економічна зорієнтованість» – рівень умілості дитини використовувати сформовані знання та вміння на практиці, у власній діяльності. Згідно нього, респонденти, що віднесені до достатнього або вище достатнього рівня, швидко орієнтуються у виборі товару залежно від кількості «готівки» (41,6 %), вільно орієнтуються в цінах (60,4 %), розрізняють грошові одиниці (96,4 %), враховують результати діяльності при оплаті праці (25,7 %) та розрізняють, в якому саме магазині можна купити певний товар (88,1 %).

Згідно даних, отриманих під час бесіди та при спостереженні, виявлено що 87,1 % дітей старшого дошкільного віку показали достатній або вище достатнього рівень наявності інтересу до економічної сфери життя. Це значна кількість порівняно з кількістю дітей, у яких інтерес до економічної сфери життя відсутній (12,9 %). Такі дошкільники зазвичай відмовлялися грати в запропоновані економічні ігри, виправдовуючись тим, що це не цікаво. Насправді ж вони просто не знали, як діяти і що робити в тій чи іншій економічній ситуації.

Причиною відсутності інтересу до економічної сфери життя може бути велика кількість незнайомих понять, які дитина не розуміє, але стикається з ними в різноманітних економічних ситуаціях, низька мотивація до ознайомлення з економічною реальністю, відсутність елементарного досвіду економічно доцільної поведінки.

Проаналізувавши відповіді дітей на питання: "Ким за професією ти хочеш бути і чому?", ми дійшли висновку, що лише 10,9 % від загальної вибірки респондентів бажають у майбутньому опанувати професією, мотивом вибору якої є грошове збагачення. З них 6,9 % – пов'язану з економічною сферою діяльності. Причиною низького рівня зацікавленості до професій в економічній сфері діяльності може бути необізнаність дітей з даними професіями.

Як відомо, одним із основних компонентів економічної свідомості є ставлення до грошей (О. Дейнека, І. Зубіашвілі, В. Москаленко і ін.). З метою з'ясування даного ставлення нами були запропоновані ряд питань. При вирішенні економічної ситуації: "Якщо ти знайдеш на вулиці гроші, що ти з ними робитимеш?", 88,1 % респондентів стверджують, що заберуть їх. Це може свідчити про усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку особливої функції грошей як міри вартості, засобу збагачення, обігу та платежу. З них 59,4 % – віддадуть гроші

батькам (у даному випадку гроші в уявленні дошкільника виступають атрибутом дорослого життя), а 28,7 % – покладуть у скарбничку. Згідно отриманих даних, 81,2 % респондентів мають вдома власну скарбничку і збирають гроші. 71,3 % дошкільників збирають гроші для задоволення власних потреб, а 6,9 % – заради накопичення. Мотив накопичення грошей може бути підґрунтям до самостійної економічної діяльності в майбутньому.

Згідно думки респондентів, 50,5 % подобається витратити гроші, а 49,5 % – ні. Серед причин небажання витратити гроші найчастіше називаються: "якщо всі гроші витратити – їх не залишиться" (18 %); "спочатку потрібно їсти купити, одяг, а мені вже не залишається" (24 %); "потрібно зберігати гроші на той день, коли у батьків закінчаться" (6 %).

Отже, у результаті порівняння отриманих даних по трьом компонентам економічної соціалізації констатовано, що на етапі старшого дошкільного віку менш за все сформованим є когнітивний компонент (розуміння основних економічних понять та наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя) економічної соціалізації. Це свідчить про недостатню поняттєву поінформованість дитини, мінімізацію елементарної економічної лексики в мовленні. Разом з тим, майже однаково сформованими на етапі старшого дошкільного віку виявилися афективний (наявність оцінних суджень про економічне благополуччя сім'ї і країни та місця грошей в ціннісно-потребовій системі дитини) і поведінковий (реалізація різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини та наявність інтересу до економічної сфери життя) компоненти економічної соціалізації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшої наукової розробки потребують дослідження особливостей гри як засобу підвищення ефективності економічної соціалізації на етапі дошкільного дитинства, дослідження регіональних особливостей економічної соціалізації дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москаленко В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – №3 (17). – С. 3-16.
2. Фера С.В. Соціально-психологічна гра як засіб економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Світлана Володимирівна Фера. – Київ, 2011. – 280 с.
3. Щедрина Е. В. Исследование экономических представлений у детей / Е. В. Щедрина // Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С. 157-164.